

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ФИЛОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЖОДКОР ЁШЛАР МАРКАЗИ

ҲАЙРАТ ВА ТАЛҚИН

Тошкент “Наврӯз” нашриёти,

2017

aloqador emas, biroq nomlari yuqorida zikr etilgan turkiy til yalovbardorlari asarlarining barchasi XIV asrda ta'lim tizimida boshlangan va, ehtimol, keyingi davrlarda haddan oshgan forsiy til zo'ravonligiga qarshi qaratilganligi bilan, turkiylarga turkiy til va turkiy tilda ta'limni kengroq yo'lga qo'yishga qaratilganligi bilan alohida ahamiyatlidir. Shuning uchun biz ta'lim tizimida turkiy til mavqeyining susayishi aksilharakatni – turkiy til ta'limini yoqlab chiqish harakatini yuzaga keltirganligi haqida qat'iy xulosa qilishimiz mumkin. Biroq XV-XVII asrlarda turkiy tilda maktab dars kitoblarining hozircha bizga noma'lumligi bu davrda maktabda turkiy tildagi ta'limning ancha susayganligidan dalolat bersa kerak. Bu davrga oid bizgacha yetib kelgan va o'sha davr uchun o'quv qo'llanma vazifasini o'tay oladigan kitob sifatida Mir Alisher Navoiyning "Sirojul musulimin" asarini ko'rsata olamiz. Bu asar tom mohiyati bilan XIV-XV asrlardan boshlab O'rta Osiyo va Zakavkazyeda, Eron va Afg'onistonda boshlang'ich maktabning abjad-hafiyakdan keyingi uchinchi boshqichida o'rganiladigan mashhur "Chor kitob"ning birinchi kitobida bayon etilgan islomiy farzlarning o'zbek tilida berilishidir. Mazkur kitobni Mir Alisher Navoiy Xoja Ahror ko'rsatmalariga ko'ra bitganlarini alohida ta'kidlaydilar. Kitobning maktablarda o'qitish uchun mo'ljallanganligi haqida ma'lumot berilmagan bo'lsa-da, asar mohiyatan o'quvchiga islom ruknlari va farzlarini nisbatan sodda, ravon tilda yetkazadigan o'quv qo'llanma – "Chor kitob"ga juda o'xshash.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Дониёров Х. Алишер Навоий ва ўзбек адабий тили. – Т.: Ф.Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. – 76 б.
2. Мухторов А., Санакулов У. Ўзбек адабий тили тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1995. – 160 б.
3. Навоий А. Муҳокаматул дугатайн. 15 томлик. 14-том. – Т.: Ф.Фулом номидаги бадий адабий нашриёт, 1967.
4. Навоий А. Мукаммал асарлар тўплами. 16-том. – Т.: Фан, 2000. – 274 б.
5. Навоийнинг адабий маҳорати масалалари (мақолалар тўплами). – Т.: Фан, 1993. – 208 б. va b.
6. Турсунов У., Ўринбоев Б., Алиев А. Ўзбек адабий тили тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1995.

ONA TILI TA'LIMI MAQSADI MUHOKAMASI

*Yo'ldosheva D. N. – BuxDU dotsenti, p.f. n.,
Yusupova D. Y. – BuxDU 4-bosqich talabasi*

Milliy istiqloq, xususan, uning samarasi bo'lmish "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun [1], "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"[2] hamda "2004-2009-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi" maktab ta'limi oldiga demokratik jamiyatimizga mos yangi maqsad va vazifalarni qo'ydi. O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining: "Demokratik jamiyatda bolalar, umuman har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi. Agar bolalar erkin fikrlashni

o'rganmasa, berilgan ta'lim past bo'lishi muqarrar"[3], degan ta'kidlari maktab ta'limi va didaktlar oldiga qo'ygan ijtimoiy buyurtma hamda jamiyat taraqqiyoti uchun zaruriy ehtiyojdir. Bu esa o'z navbatida ta'lim maqsadini to'g'ri belgilash, shu maqsadga muvofiq moddiy zamin, mazmun va vositalar tanlab, ularni o'zaro muvofiqlashtirish asosidagina amalga oshirilishi mumkin [5]. Bunda bosh masala ta'lim-tarbiya jarayoni jamiyatga qanday shaxsni yetishtirib berishi haqidagi ijtimoiy talabdir. O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining yuqorida keltirilgan fikrlaridan anglashilib turibdiki, hozirgi davr kishilari erkin, mustaqil fikrlaydigan bo'lishi lozim. Shuning uchun milliy istiqloqning ilk qadamlaridan o'q ta'lim islohotlariga jiddiy kirishildi. Ta'lim maqsadining sovet davrida hukmron bo'lgan bilimdon ijrochi shaxsni tayyorlashdan mustaqil fikrli tadbirkor shaxsni yetishtirish yo'nalishida tubdan yangilanishi umumiy o'rta ta'limda barcha o'quv predmetlari maznuni va ta'lim usullarining yangilanishini talab qildi, zeroki, maqsad hamisha usul va mazmunni belgilab kelgan [5].

I.A.Karimovning "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q" degan shiorlari milliy istiqloq sharofati bilan kun tartibiga qo'yilgan bu maqsadning ildizlarini, asoslarini atroflicha o'tganishni, uni bo'lajak o'qituvchilar, til ta'limi va tadqiq mutaxassislari orasida keng ommalashtirishni talab qiladi. Bu o'rinda shuni alohida ta'kidlash joizki, sovet davri didaktikasida ta'lim maqsadining "ilmiy-muhokamasi rasm emas edi, chunki ta'lim maqsadi davlat buyurtmasi-davlatning ta'lim oldida qo'ygan bosh vazifasi sanalib, o'sha davrlarda uni muhokama qilinishi, xususan, milliy respublikalarda mutlaqo mumkin emas edi. Shuning uchun mustaqillik havosida yayrab nafas olayotgan va dunyo iqtisodiy, ilmiy-madaniy hamjamiyatiga o'zining mustaqil taraqqiyot yo'li asosida shahdam qadamlar bilan kirib borayotgan o'lkamizdagi har bir masala tog'risida, "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch" [4] asarida bayon etgan quyidagi fikrlari ta'lim maqsadiga ham to'la-to'kis aloqador: "Agar biz... bu o'ta muhim ishni o'z holiga, o'zibo'larchilikka tashlab qo'yadigan bo'lsak, muqaddas qadriyatlarimizga yo'g'rilgan va ulardan oziqlanadigan ma'naviyatimizdan, tarixiy xotiramizdan ayrilib, oxir-oqibatda o'zimiz intilgan umumbashariy taraqqiyot yo'lidan chetga chiqib qolishimiz mumkin.

El-yurtimiz ko'p asrlik tarixi davomida bunday mash'um xotiralarni necha bor ko'rgan, ularning jabrini tortgan. Shunday asoratlar tufayli tilimiz, dinimiz va ma'naviyatimiz bir paytlar qanday xavf ostida qolganini barcliamiz yaxshi bilamiz. Ana shu fojeali o'tmish, bosib o'tgan mashaqqatli yo'limiz barchamizga saboq bo'lishi, bugungi voqelikni teran tahlil qilib, mavjud tahdidlarga nisbatan doimo ogoh bo'lib yashashga davat etishi lozim. O'z tarixini bilmaydigan, kechagi kunini unutgan millatning kelajagu yo'q. Bu haqiqat kishilik tarixida ko'p bora o'z isbotini topgan" [4].

Mana shu fikrlar ona tili ta'limini belgilash uchun metodologik asos bo'lib, "ta'lim maqsadini muhokamasiz, so'zsiz qabul qilish" – sovet an'anasini buzadi, ta'lim maqsadining tadjriy taraqqiyot yo'liga nazar soladi, bugun jamiyatimiz oldida ijtimoiy buyurtma-davlat buyurtmasi sifatida qo'yilgan maqsad quyidagilar asosida tadqiq etilayotganligi quvonarli holdir:

1. O'zbek tilida ta'limning qariyb o'n besh asrlik tarixiy taraqqiyoti bilan uzviy bog'liqligi;

2. O'zbek tilidagi ta'lim "fojeali o'tmish, bosis o'tgan mashaqqatli yo'l"ga egaligi;

3. Bu silsilaning hozirgi kundagi holati uning zamonaviy oliy cho'qqisi bo'lib, oldinda, istiqbolda rivojlanish, davr bilan uyg'unlashishning deyarli cheksiz imkoniyatlariga ega ekanligi;

4. O'zbekistonimizda turkiy ma'rifatparvarlarning eramizning VII-VIII asrlardayoq o'rta qo'ygan "tukriylarga turkona ta'lim berish" maqsadi uzoq mashaqqatli yo'ldan keyin faqat milliy istiqbol sharofati bilan amalda voqelanganligi va b.

Zero, ta'lim maqsadi ta'lim jarayonini, ta'lim mohiyatini, uning mazmuni, vositalari, usuli, o'qituvchi-o'quvchi munosabatlari va, nihoyat, uning samarasi – qanday shaxsni (yoki mutaxassisni) yetishtirishni belgilab beradi. Ta'lim maqsadi talablariga javob beradigan shaxs o'z navbatida ta'lim maqsadini oldingi bosqichdan yana ham yuqoriroq pog'onaga ko'tarishni talab qiladi va mana shu holatdagina jamiyat va shaxs taraqqiyoti uzluksiz ilgarilab, yuksalib boradi – maqsadni voqelantirish qanday shaxsni yetishtirishni, jamiyatning umumiy tarbiyalanganlik darajasi esa bo'lg'usi taraqqiyot yo'nalishini belgilaydi. Butun ta'lim jarayoni – ta'lim materialidan boshlab, ta'lim natijasi (samarasi)gacha – ta'lim maqsadi bilan belgilanadi. Ta'lim maqsadi oldida turgan bosh masala: jamiyatga bugun va kelajakda jamiyat ravnaqi hamda istiqboli uchun qanday shaxs (mutaxassis) tayyorlash kerak, jamiyat qanday shaxsni talab qiladi – ta'lim jarayoni shunday shaxsni yetishtirib berishi zarur [5].

Demak, ta'lim maqsadi jamiyatdan oziqlanadi va ayni zamonda jamiyat kelajagini belgilaydi. Shunday ekan, ta'lim maqsadi, jumladan, ona tili ta'limi maqsadi masalasi hamisha (uning ijtimoiy buyurtmaligini hisobga olingan holda) mutaxassislar tomonidan tadqiq etilishi zarur bo'lgan didaktik muammolardan muhimidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни.// Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарк, 1997. – 64 б. – 20-29-б.

2. Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»// Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарк, 1997. – 64 б. – 31-60-б.

3. Баркамол авлод орзуси. – Т.: Шарк, 1999.

4. Каримов И.А. Юсак маънавият – энгилмас куч. Т.: Маънавият, 2008. 4-бет.

5. Yo'ldosheva D.N. Ona tili ta'limi maqsadining tadrijiy taraqqiyoti. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2013. – 168 bet.

TEMURIYLAR DAVRIDA TURKIY TIL TA'LIMI MASALASI

Yo'ldosheva D. N. – BuxDU doisenti,

Jo'rayeva O. – Buxdu 2-bosqich talabasi

Temuriylar davriga kelib ta'lim-tarbiya tizimining asosiy ma'kurasi islomiy, tili arabiy va forsiy bo'lganligidan dalolat beruvchi ayrim dalillar mavjud. Bu borada, shubhasizki, Mir Alisher Navoiyning o'zi o'qigan maktabi haqidagi xotiralari eng aniq manba sifatida e'tirof etilishi zarur. Mir Alisher Navoiy o'z davri maktablarini, undagi mashg'ulot mavzularini (saboqlarni) shunday eslaydi:

«Yodima mundoq kelur bu mojaro,

Kim tufuliyat chog'i maktab'aro,

Kim chekar atfol marhumu zabun,

Har tarafdan bir sabaq zabtig'a un.

Emgonurlar chun sabaq ozoridin,

Yo «Kalomulloh»ning takroridin.

Istaboi tashxisi xotir ustod,

Nazm o'qiturkim, ravon bo'lsun savod.

Nasrdin ba'zi o'qur ham doston,

Bu «Guliston» yanglig'-u ul «Bo'ston».

Menga ul holatda tab'i bulhavas,

«Mantiqut-tayr» aylab erdi multamas» [2,258].

Mir Alisher Navoiyning yuqoridagi xotirasida ta'limning 4 mavzusi

ko'rsatilgan. Bular:

1) «Kalomulloh» takrori; 2) «Guliston»; 3) «Bo'ston»; 4) «Mantiqut-tayr».

«Kalomulloh» arabcha, qolgan uch asar forsiy tilda. Mir Alisher Navoiyning «Muhokamatul-lug'atayn»dagi isyoni, bizningcha, shunday tizim bilan bog'liq.

XIV-XV asrlarda turkiy til ta'lim o'choqlarida o'qitilganmi, degan savolning tug'ilishi tabiiy. Bu savolga qat'iy javob ayta olmaymiz. Biroq Sayfi Saroyining «Gulistoni bit turkiy» asari, o'sha davrda maktab dasturining asosiy tarkibiy qismi bo'lgan Sa'diy «Guliston»ning turkiy tildagi bayon-sharhi nimadan dalolat beradi? «Guliston»ning turkiy tildagi sharhi turkiy zamon yoshlarning bu asarni o'z ona tillarida o'qishlari uchun, albatta [6].

Temuriylar davri davlat va jamiyatda turkiy til mavqeyining yana ko'tarilishiga sabab bo'ldi. Temuriylarning ko'pchiligi o'z asarlarini turkiy tilda yozdilar. Amur Temur tomonidan yozilib, bizgacha yetib kelgan yagona asar «Temur tuzuklari» mutaxassis olimlarning (A.A.Semyonov, Ch.Rye, E.G.Braun va b.) so'zlariga qaraganda, boshda turkiy tilda yozilgan va nusxasi Yaman hokimi Ja'far poshshoning kutubxonasida saqlangan deyiladi. Mir Abu Tolib al-Husaniy at-Turbatiyning forschala tarjimasi ana shunday turkiycha nusxalardan biriga asoslangan, albatta [4,6-7].

Jo'rayeva Dildora Komilovna. O'rta maxsus ta'lim tizimida adabiyot darslarini tashkil etish.....	67
Jo'rayeva Mavjuda. Akademik litseylarda ona tili va adabiyot fanidan talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish va ijodiy fikr yuritish ko'nikmalarini shakllantirish	69
o'rayeva Mavjuda. Xalq og'zaki ijodi janrlarida tarixiy voqealar tasviri.....	72
Karimov P. "Фикрий хужум" - муаммони ечишнинг энг самарали йўли	75
Mirzayeva M. "Qutadg'u bilig" dostonini o'rganish tajribasidan	77
Mirzaeva M. Matnни таҳлил этишда илмий тушунчаларнинг ўрни.....	78
Muhammadova M. Buxoro adabiy muhiti Nisoriy talqinida.....	80
Muhammadova M. "Muzakkiri ahbob"da Naqshbandiya tariqatiga munosabat	82
Muhammadiyah Xolida. Abdurauf Fitrat – erk va ozodlik kuychisi.....	84
Муродов Ғайрат. Абдий шеърят.....	86
Nazarova S.A., Axmedova S. [O ^{ko'm} -Sf] qurilmasining maqollarda voqelanish imkoniyatlari	90
Nazarova S.A., Nasriddinova S. Qo'shma gap tarkibi va uni shakllantiruvchi qismlar xususida	93
Назарова С.А., Ф.Рахматуллаева. Сўз бирикмаларидаги маъновий муносабатлар	96
Norova Alomat Mustafoyevana, Hazratova Kimyo Samandarovna. Innovatsion texnologiyalar ta'lim taraqqiyotini harakatga keltiruvchi kuch.....	99
Norova Alomat Mustafoyevana, Maxmudova Nasiba Jo'rayevna. Talabalarda mustaqil ta'lim olish ko'nikma va malakalarni shakllantirish	101
Ortiqova N.M., Shomurodova N. Erkin Vohidov she'riyatida tashbeh san'atining qo'llanishi	103
Қиличев, Б.Э. Ўзбек тили ва дунё маданияти	105
Қодирова Насима Саидбурхоновна. Ғазал талқинида мунаққид маҳорати	108
Rajabov O., Sh.Imomova. Najmiddin Kubro – so'fiy shoir	111
Rajabov T., Qurbonov N. Modern she'riyati taraqqiyoti va obrazlar jilosi.....	113
Рустамова Ғавҳар. Ўзбек болалар эркаламаларида ҳайвонлар образи.....	116
Саидов Ё., Зарипова Д. Камий лирик асарларидаги айрим метафораларнинг лингвокультурологик таҳлили	118
Саидова Райхоной. Vadiy matnни struktur tahlil qilish.....	120
Саидова Райхоной. Адабиётшуносликда семиотиканинг ўрни	122
Samadova S. Navoiy g'azallarida zolim podsholar tanqidi	123
Самадова С. Дарс жараёнида ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олишнинг зарурияти	125
Sayliyeva Zarina. Bir g'azal asosida eski o'zbek tilining leksik xususiyatlari. 127	
Сайлиева Зарина. Қаноатнинг навоёна талқини	130
Sayliyeva Zarina. «G'royib us-sig'ar»dagi 2-g'azalning fonetik xususiyatlari	131

Sharipova Amina, Addullayeva Dilfuza. Ta'lim jarayonida axborot va pedagogik texnologiyalar	136
Sharipova Maxbuba. Chimildiq – muqaddas o'choq.....	138
Shukurov Umidjon. Mulla To'lagan mulla Abdurahmonning prototipimi?....	140
Sobirova Dilnoza. O'zbek xalq maqollarida "baxshi" va "mulla" so'zlarining qo'llanishi	142
Сулаймонов Шодмон. Ўзбекона фахр, ўзбекона сўз.....	144
Тўхсанов Қаҳрамон. Бир байт беш таржимон нигоҳида.....	147
Қаҳрамон Тўхсанов, Фахриева Гулрух. Яхшилик истаб, ёмонлик айлама	149
Қаҳрамон Тўхсанов, Мафтуна Ражабова. Мащрабнинг талмех санъатидан фойдаланиш маҳорати	151
Yuldasheva M. "Bobumoma"da madaniy hayot talqini	154
Yuldasheva M., Sayliyeva M. G'ulom Shomurod she'rlarining mavzu va g'oyalari.....	156
Yo'ldosheva D. N., Masutova Sh. "Sirojul muslimin"– o'rta asr maktab kitoblariga monand asar	158
Yo'ldosheva D. N., Yusupova D.Y. Ona tili ta'limi maqsadi muhokamasi	160
Yo'ldosheva D. N., Jo'rayeva O. Temuriylar davrida turkiy til ta'limi masalasi	163
Д.Зарипова, Г.Сайидова. Лингвокультурологиянинг тадқиқот методлари	165
G'ulomova Sh.Q., Qodirova M.F. Lingvokulturologiyada ramzning o'rni.....	167
Cho'lliyeva G., Yahyoyeva U. O'zbek tili doimiy anjumanini va uning ta'sis etilishi xususida	169

2-BO'LIM. RUS FILOLOGIYASI MASALALARI

Атаева Г.И. Задачи компьютерной лингвистики, связанные с естественными и искусственными языками.....	172
Бозорова Н.Х. Дискуссия как эффективный метод развития культуры.....	174
Болтаева М.Ш. Самоконтроль студентов в учебном процессе	177
Болтаева М.Ш. Применение метода-кейса и проекта при оценивании знаний обучающихся	180
Гудзина В.А., Камалова М. Формирование сюжета поэмы «Мертвые души» Н.В.Гоголя	183
Джураева З., Умарова С. Работа с газетным заголовком на уроках русского языка	185
Джураева З., Чоракулова Д. К вопросу о терминологии теории авторских инноваций.....	187
Ибрагимова Л.Б. Игры на уроках русского языка и во внеурочное время.....	189
Исаева Г.А. Трансформация мифа в прозе конца XX в.	191
Исаева Г.А. Словообразовательная активность русских корней в современной лексике.....	193